

Hanna Kozaczewska-Golasz
Ewa A. Kowal

Sklepienia kościołów Pompea Ferrariego

1. Wstęp

Pompeo Ferrari urodził się około 1660 r., prawdopodobnie w Rzymie¹. Kształcił się w Rzymie, gdzie jako młody architekt brał udział w konkursach w Accademia di S. Luca. Dwukrotnie zdobył pierwszą nagrodę – w 1678 i 1681 r. Nic więcej nie wiadomo o jego działalności architektonicznej na terenie Włoch.

Przyjazd do Polski zaproponował Ferrariemu wojewoda poznański Stanisław Leszczyński (1677–1766), który poszukiwał architekta do przebudowy pałacu w Rydzynie [3], [6]. W tym czasie w Rzymie możliwości budowlane były ograniczone i architekt skorzystał z zaproszenia. Prawdopodobnie w roku 1696 przybył do Rydzyny, gdzie mieszkał do końca życia. Z miastem tym związał się poprzez małżeństwo z Anną Rozyną Eitnerówną w 1703 r.

Ferrari prace rozpoczął od przebudowy skrzydła zachodniego pałacu w Rydzynie. Przed włoskim architektem rysowały się wielkie perspektywy, gdy w 1704 r. Stanisław Leszczyński został królem polskim. Niestety, trwało to tylko do 1709 r., gdy król został zmuszony do wyjazdu z kraju, a pałac dostał się pod administrację saską. Ferrari od tego czasu pokazał się już jako dobry architekt i bez obaw pozostał w Rydzynie. W Polsce tworzył przez 40 lat. Projektował i budował pałace, kościoły i kaplice na terenie Wielkopolski niemal do końca życia. Zmarł w 1736 r. w Rydzynie.

Najważniejszymi budowlami w twórczości włoskiego architekta były następujące kościoły, które budował lub przebudowywał:

Leszno	– kościół św. Krzyża	1711–1730,
Obrzycko	– kościół św. Piotra i Pawła	1714–1728,
Owińska	– kościół pocysterski św. Jana Chrzciciela	1720–1728,

Wschowa	– kościół św. Stanisława	1720–1726,
Gostyń	– kopuła kościoła ks.ks. Filipinów	1726–1728,
Łąd	– kościół NP Marii i św. Mikołaja	1728–1733,
Osieczna	– kościół św. Walentego	1729–1733,
Leszno	– kopuła kościoła parafialnego św. Mikołaja (?) ² .	

Przy kościołach architekt wznosił trzy kaplice:

Leszno	– kaplica Gruszczyńskich	1711,
Poznań	– kaplica Matki Boskiej przy kościele Bożego Ciała	1726,
Gniezno	– kaplica grobowa prymasa Potockiego	1727–1730.

Pompeo Ferrari starał się nadać budowlom sakralnym układ centralny lub centralno-podłużny, który przekrywał różnymi sklepieniami, określonymi przez Dalbora [3] jako kopuły. Zdaniem tego autora Ferrari stosował *konstrukcje odmienne od klasycznych kopuł renesansowych i wzorowanych na nich barokowych... Kopuła opierała się nie na ramionach krzyża, lecz na własnej konstrukcji, którą stanowią gurdy kopuły i odpowiadające im partie ścian, zaznaczone pilastrami*. Inni autorzy omawiający budowę włoskiego architekta nie poruszyli problemu przekryć [4], [6], [10].

Sklepienia z czasów starożytnych i średniowiecznych są w literaturze określane precyzyjnie, terminologia natomiast dotycząca sklepień renesansowych i późniejszych została zmieniona. Kopułą zaczęto określać także sklepienie klasztorne na ośmioboku (kopuła wieloboczna) oraz sklepienie korytkowe, znane w starożytnym Rzymie i w Bizancjum, a ponownie wprowadzone przez Filipa

¹ Na jego projekcie widnieje podpis *Di Pompeo Ferrari, Romano*. Witold Dalbor [3] uważa, iż *Romano* oznacza jego pochodzenie, czyli miejsce urodzenia.

² Dalbor [3] podaje go jako autora kopuły, w Katalogu Zabytków Sztuki [6] zaś czas ukończenia kościoła (oprócz prezbiterium wykonanego w stanie surowym) określono na 1695 r., czyli przed przyjazdem Ferrariego do Polski. Ukończenie prezbiterium (najpewniej tynkowanie ścian) nastąpiło między 1725 a 1737 r.: A. Kusztelski [10] ustalił, że stiuki wykonał J.S. Bellotti.

Brunelleschiego. Barokowe sklepienia nad założeniami centralnymi często są nazywane kopułami, chociaż ich kształt geometryczny jest odmienny.

Sklepienia kościołów Ferrariego potocznie są także nazywane kopułami. Ich charakterystyka przedstawiona przez

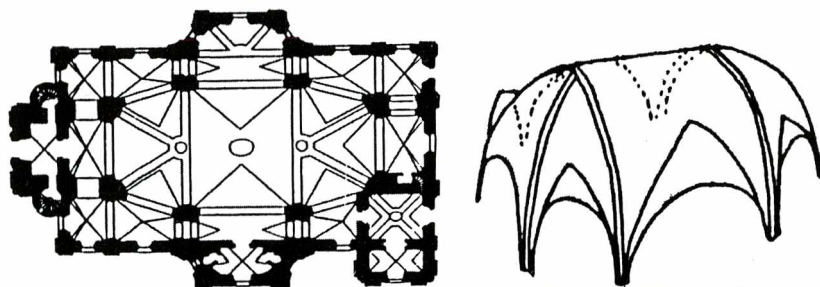
Dalbora nie jest dość precyzyjna. Z tego powodu autorki pragną ukazać je od strony kształtu geometrycznego i zasad konstrukcji. Różnorodność stosowanych sklepień jest dowodem talentu rzymskiego architekta i zasługuje na lepsze ich poznanie.

2. Opisy kościołów Pompea Ferrariego

2.1. Leszno – kościół św. Krzyża (1711–1730)

W roku 1707 pożar zniszczył renesansowy kościół o konstrukcji szkieletowej. W roku 1711 rozpoczęto budowę nowego kościoła według projektu Ferrariego, pod kierunkiem Jana Adama Stiera z Rydzyny³. Gdy mury ceglane

wznosiły się do $\frac{1}{3}$ wysokości, prace zostały wówczas wstrzymane przez biskupa poznańskiego Bartłomieja Tarłę. Po dwóch latach przerwy, od 1715 r. budowę kontynuowano, ale już w konstrukcji szkieletowej, z drewnianymi

Ryc. 1. Leszno. Kościół św. Krzyża, rzut [6] i schemat sklepienia

Fig. 1. Leszno. The Church of St. Christopher, plan [6] and diagram of the vault

Ryc. 2. Sklepienie części centralnej

Fig. 2. Vault of the central part

Ryc. 3. Widok od północnego wschodu

Fig. 3. View from the north-east

mi filarami i sklepieniami. Prace ukończono około 1730 r. W roku 1790 pożar zniszczył górne partie kościoła i do 1805 r. odbudowano filary w cegle; sklepienia ponownie wykonano drewniane. W roku 1896 budowlę restaurowano pod kierunkiem Juliana Kohtego. Wymieniono wówczas głowice filarów, założono nowe tynki i polichromie.

Kościół św. Krzyża jest halowy o układzie centralno-podłużnym (ryc. 1–3). Obrys zewnętrzny jest na planie wydłużonego prostokąta, z trapezowymi ryzalitami na osi poprzecznej i jedną wieżą po stronie zachodniej. Wewnątrz część centralną (nawę środkową) o rzucie wydłużonego ośmioboku wyznaczają odpowiednio ustawione filary. Nawy boczne o zmiennej szerokości były pierwotnie podzielone dwupoziomowymi emporami, które

³ Wszystkie daty podano za Dalborem [3] oraz *Katalogiem Zabytków Sztuki* [6].

obecnie nie istnieją⁴. Prostokątne przeszło wschodnie pełni funkcję prezbiterium, zaś po stronie zachodniej, ponad analogicznym przeszłem, znajduje się empora organowa. W południowo-wschodnim narożu kościoła usytuowano zakrystię z biblioteką na piętrze.

Całe wnętrze przekryto sklepieniami drewnianymi otynkowanymi, położonymi na jednym poziomie. W części centralnej, między czterema filarami rozpięto kolebkę z bocznymi lunetami. Szerokie gurtu oddzielają ją od dwóch półkopuł z lunetami, podpartych dodatkowymi filarami. Tarcze półkopuł rozdzielono gurtami na trzy elementy. Na osi poprzecznej łęki między nawowe oddzielają wąskie przeszła sklepień kolebkowych z lunetami, które łączą się ze sklepieniami w trapezowych ryzalitach, o formie sklepień korytkowych z szerokimi gurtami. Pozostałe przeszła prezbiterium i naw bocznych przekryto sklepieniami krzyżowymi. W układzie sklepień jest czytelny plan krzyża.

⁴ Zdjęcie w *Katalogu Zabytków Sztuki* [6, fig. 30] przedstawia ich układ.

Filary ozdobiono zwielokrotnionymi pilastrami korynckimi⁵. Nad głowicami spoczywa załamane belkowanie z mocno wysuniętym gzymsem. Głowice filarów wykonano od strony nawy środkowej, zaś po przeciwnej stronie oraz przy pilastrach ścian zewnętrznych brak jest głowic – pozostawiono tylko belkowanie.

Wnętrze kościoła jest dobrze oświetlone przez okna o różnej formie, umieszczone w kilku poziomach, dostosowanych do położenia empor. Po usunięciu empor światło lepiej przenika do części centralnej.

Bryła zewnętrzna jest ciężka, masywna, nakryta jednym dachem trójpołaciowym, opartym o zachodni szczyt i wieżę. Ściany pozostawiono w surowej cegle, od której odcinają się otynkowane głowice i cokoły pilastrów, obramienia okien oraz gzyms. Elewacje zostały rozczłonkowane pilastrami tokańskimi, między którymi występują okna w trzech poziomach.

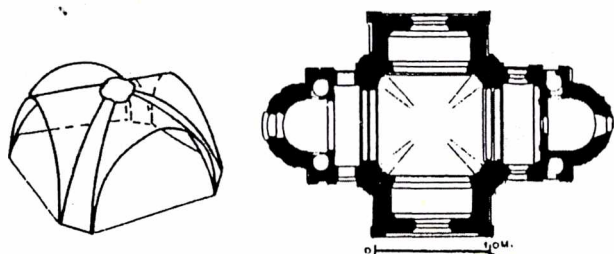
⁵ Filary murywane pochodzą z 1804 r., głowice wykonał w 1896 r. Biagini z Poznania, wg [6].

2.2. Obrzycko – kościół św. Piotra i Pawła (1714–1728)

Pierwotny kościół wzmiankowany w 1256 r. był drewniany. Nowy kościół ufundowany przez kasztelana poznańskiego Władysława Radomickiego zaprojektował Ferrari. Jego budowa trwała w latach 1714–1756 [3], [6].

Był to kościół centralny na planie krzyża greckiego (ryc. 4–6). Ramiona wschodnie i zachodnie dodat-

kowo zakończono półkolistymi absydami. Nad wschodnią absydą, przeznaczoną na zakrystię, prawdopodobnie w końcu XVIII w. wzniesiono wieżę. Zachodnią absydę mieszczącą kruchtę usunięto w 1906 r., gdy rozbudowano kościół według projektu Rogera Sławskiego.

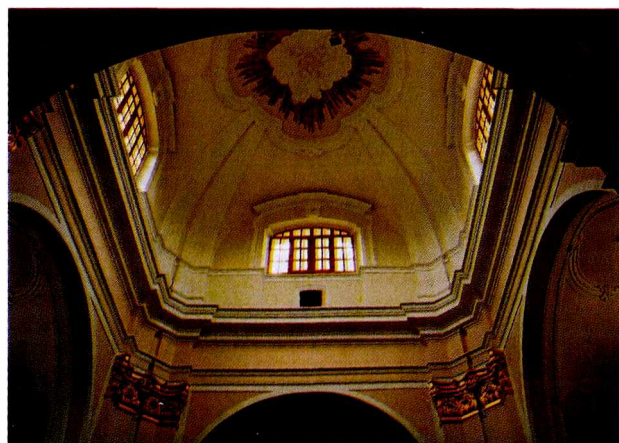

Ryc. 4. Obrzycko. Kościół św. św. Piotra i Pawła, rzut [4] i schemat sklepienia

Fig. 4. Obrzycko. The Church of St. Peter and St. Paul, plan [4] and diagram of the vault

Ryc. 5. Wnętrze sklepienia

Fig. 5. Interior of the vault

Ryc. 6. Widok od południowego wschodu

Fig. 6. View from the south-east

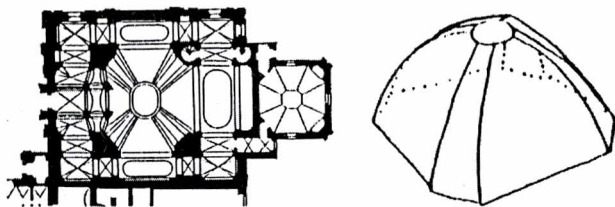

Centralna część kościoła ma plan kwadratu 9×9 m, o lekko ściętych narożnikach. Szerokie arkady o łękach pełnych prowadzą do czterech płytkich ramion krzyża. W narożach centralnego wnętrza ustawiono podwójne pilastry kompozytowe, załamane zgodnie ze ścięciem naroży. Na pilastrach oparto belkowanie z gzymsem, wysunięte i odpowiednio załamane. Ponad nim wznosi się sklepienie, którego układ jest zbliżony do sklepienia krzyżowego z podwójnymi szerokimi gurtami zamiast żeber. Gurty są załamane w środku, podobnie jak pilastry. W górnej części sklepienia gurty dochodzą do powierzchni czterolistnej, wydzielonej profilowanym obramieniem stiukowym. Umieszczono na niej Oko Opatrzności w Glorii. Na osiach ścian pod sklepieniem usytuowano prostokątne poziome okna zamknięte odcinkowo. Otacza je profilowane obramienie z uszakami i gzymsem, także wygiętym odcinkowo.

Arkady prowadzące do prezbiterium i kruchty oparto na podwójnych pilastrach z gzymsem impostowym, do pozostałych zaś wewnątrz – na pilastrach pojedynczych, za którymi stoją pilastry przekątniowe. Prezbiterium i kruchtę przekryto eliptyczną przyplaszczoną kopułką na żagielkach, wewnątrz zaś północne i południowe – sklepieniem żaglastym na prostokącie z małą eliptyczną powierzchnią wydzieloną profilowaną opaską stiukową. Profilowanie gzymśów impostowych przechodzi poprzez krótsze ściany na pilastry narożne ustawione przekątniowo.

2.3. Owińska – kościół pocysterski św. Jana Chrzciciela (1720–1728)

Pierwsza wzmianka o murowanym kościele i klasztorze cysterek pochodzi z 1250 r. [3], [6]. W roku 1700 Jan Catenazzi rozpoczął budowę nowego klasztoru. W 20 lat

Ryc. 7. Owińska. Kościół św. Jana Chciciela, rzut [6] i schemat sklepienia

Fig. 7. Owińska. The Church of St. John the Babtist, plan [6] and diagram of the vault

Ryc. 8. Wnętrze sklepienia
Fig. 8. Interior of the vault

Na zewnątrz wyraźnie jest czytelny plan krzyża greckiego z wysoko wyniesioną częścią centralną, która stanowi rodzaj bębna zasłaniającego kopułę. Nakryto go dachem namiotowym ze ślepą latarnią. Ściany w pobliżu ściętych naroży ozdobiono podwójnymi pilastrami tokańskimi. Okna powtarzają formy z wnętrza.

Poprzeczne ramiona krzyża (północ-południe) nakryto dachami dwuspadowymi, opartymi o trójkątne szczyty. Przy narożach ścian ustawiono pilastry tokańskie, na osiach – okna w profilowanych obramieniach, a powierzchnie ścian otoczono opaską ramową. Ramię mieszczące prezbiterium zostało wydłużone o przybudówki z wejściami do zakrystii i na wieżę. Wyznacza je dodatkowy pilaster w połowie ściany. Ściana absydy także została rozczłonkowana pilastrami, z pozostawieniem nieco szerszej powierzchni na osi, w której umieszczono prostokątne okno w profilowanej oprawie, z naczółkiem o kształcie osłego grzbietu. Podziały pilastrowe powtórzo no w nadbudowanej w końcu XVIII w. wieży. Jej plan ma układ nieumiarowego ośmioboku. W dłuższych bokach znajdują się okna zamknięte półkoliście, a w krótszych – wydłużone blendy o łuku pełnym. Wieżę nakryto hełmem dwustopniowym, piramidalnym, na ośmioboku.

Zachodnie ramię pierwotnej budowli połączone z nowym wnętrzem bazylikowym.

później pożar zniszczył klasztor i kościół. Z tego czasu zachowała się wieża. Budowę nowego kościoła i odbudowę klasztoru powierzono Ferrariemu. Prace były prowadzone w latach 1720–1728. W następnych dwóch latach franciszkanin Adam Swach wykonał polichromie sklepień i arkad pod emporami. W roku 1731 odbyła się konsekracja.

Kościół jest budowlą centralną na planie zbliżonym do kwadratu z zewnątrz i krzyża greckiego wewnątrz (ryc. 7–9). Centralna część została wydzielona szerokimi arkadami opartymi na czterech potężnych filarach. Mają one plan podobny do ćwiartki koła, z wybrzuszeniem od środka. W ten sposób część centralna otrzymała plan bliski kwadratowi $13,7 \times 15,2$ m, o ściętych narożach. Arkady o łękach

Ryc. 9. Widok od północy
Fig. 9. View from the north

pełnych otwierają się na krótkie ramiona krzyża, wchodzące równocześnie w skład obejścia. Wschodnie ramie pełni funkcję prezbiterium, zachodnie zaś – kruchty z wbudowaną emporą organową. W narożach między zewnętrznym kwadratem a wewnętrznym krzyżem powstały wnętrza z emporami.

Część centralna przekryta została sklepieniem klasztornym na ośmioboku nieumiarowym. Ponad wypukłą częścią filarów znajdują się cofnięte krótsze boki ośmioboku. Na stykach tarcz sklepiennych występują szerokie, zdwojone gurdy wsparte na cokołach, łączących się z obiegającą sklepienie podstawą zakończoną niewielkim gzymsem. Sklepienie jest od góry oświetlone przez latarnię o planie eliptycznym. Ramiona krzyża oraz przęsła narożne przeklepieno eliptycznymi kopułkami na żagielkach. Przęsła odpowiadające szerokości filarów przekryto sklepieniami kolebkowymi, w przyziemiach empor zaś są sklepienia krzyżowe.

Wielkie filary, wypukłe od strony części centralnej, ozdobiono dwoma pilastrami kompozytowymi, połączonymi wysuniętym belkowaniem. Górna część belkowania wraz z gzymsem obiega całe wnętrze. Arkady łączące poszczególne wnętrza zostały oparte na impostach, w dolnej partii wypukłych, oraz na głowicach pilastrów. Przy ścianach zewnętrznych pilastry ustawiono przekątniowo i nadano im przekrój wklęsły.

W ramionach krzyża znajdują się duże okna o kształcie cebulastym, zamknięte od góry łukiem odcinkowym. Z nich dochodzi oświetlenie do części centralnej. Pozostałe okna

od wschodu i północy rozmieszczono w dwóch poziomach, zgodnie z układem empor. Mają one formę prostokątów zamkniętych łukiem odcinkowym. Wszystkie okna otrzymały profilowane obramienia.

Po wschodniej stronie kościoła, za prezbiterium, znajduje się zakrystia na planie kwadratu z zewnątrz i ośmioboku wewnątrz, przekryta sklepieniem klasztornym.

Elewacje kościoła zostały rozczłonkowane pilastrami o różnym układzie. W elewacji zachodniej przy narożach są pilastry parzyste, potem pojedyncze i wreszcie zdwojone, o rozstawie odpowiadającej szerokości ramienia krzyża, podkreślonego dodatkowo trójkątnym szczytem, opartym na ścianie atykowej. Na osi, pod szczytem znajduje się portal, a nad nim cebulaste okno. Portal prawdopodobnie przebudowany w poł. XIX w. [6] otrzymał formę portyku, z pilastrami zwieńczonymi załamaniem gzymsem, z półkolistą arkadą i półkolistym wejściem.

Kościół został nakryty wielopołaciowym dachem, który dzieli się na dwa poziomy. Dolna część jest ośmiopółciovą z wstawkami dwuspadowymi na osi, opartymi o szczytowe trójkątne ścianki. Gzyms oddziela górną część na planie ośmioboku, odpowiadającą kształtem górnej przestrzeni sklepienia klasztornego. Ponad wieloboczną kopułą wznosi się ośmioboczna latarnia z hełmem cebulastym. Ściany latarni są na zmianę rozczłonkowane czterema wysokimi oknami i blendami okiennymi ujętymi w pilastry, które wieńczą półkolistę naczółkę wchodzącą w strefę hełmu. Zakrystię nakryto dachem dwuspadowym.

2.4. Wschowa – kościół parafialny św. Stanisława (1720–1726)

Kościół zbudowany w XIV w. [3]⁶, po pożarze odbudowano w 1529 r. Kolejny pożar zniszczył budowlę w 1685 r. Został odbudowany w latach 1720–1726 według projektu Ferrariego.

Kościół jest trójnawową bazyliką z trójnawowym prezbiterium (ryc. 10–12). Ze średniowiecznej budowli pozostała nawa główna i północna prezbiterium, filary tęczowe oraz wieża. Nowy barokowy korpus, wobec niemożliwej do zmiany długości, otrzymał dość znaczną szerokość. Nawy zostały z każdej strony oddzielone dwoma szeroko rozstawionymi filarami. Nawie środkowej architekt nadał kształt wydłużonego ośmioboku. Dawne filary tęczowe zostały wtopione w potężne filary między nawą centralną a nawami bocznymi. Po stronie zachodniej odpowiadają im półfilary połączone ze średniowiecznym murem zachodnim. Ośmioboczna przestrzeń nawy środkowej otwiera się trzema szerokimi arkadami na prezbiterium i nawy boczne. W krótkich ścianach ośmioboku znajdują się niższe przejścia arkadowe, ponad którymi biegnie mur łączący sąsiednie filary. Profilowane archiwolty arkad spoczywają na gzymsach impostowych. W narożach ośmioboku są ustawione pilastry korynckie o linii odpowiednio załamanej wklęsłej. Ponad nimi znajduje się belkowanie obiegające całą nawę, ponad pilastrami wysunięte.

Nawa główna została przekryta sklepieniem ośmiopółowym wywodzącym się z krzyżowego. Elementy na

zmianę węższych i szerszych kolebek łączą nie żebra, lecz szerokie gurdy, spływające na pilastry. W górnej części sklepienia gurdy dochodzą do środkowego eliptycznego pola, wydzielonego szeroką profilowaną opaską.

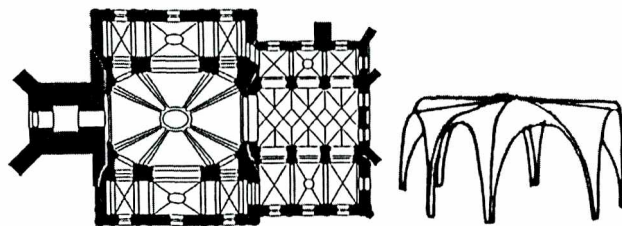
Środkowe przęsła naw bocznych przekryto sklepieniem żagielkowym z płaską powierzchnią eliptyczną, otoczoną profilowanym obramieniem, od której odchodzą cztery gurdy. Następne przęsła naw bocznych przeklepieno kolebką i sklepieniem krzyżowym. Każde przęsło zostało oddzielone łukiem jarzmowym. Łęki te dochodzą do gzymsu, który jest przedłużeniem gzymsu impostowego arkad i otacza filary po stronie naw bocznych. Odpowiada mu gzyms na ścianach zewnętrznych, połączony z dekoracją pilastrową. Łęki jarzmowe sklepień opierają się na wspornikach lub pilastrach.

W nawie środkowej prezbiterium zachowało się sklepienie sieciowe założone w 1552 r, a w nawach bocznych są sklepienia krzyżowe. Południowa nawa prezbiterium została przebudowana przez Ferrariego.

Elewacja prezbiterium zaprojektowana przez Ferrariego została rozczłonkowana pilastrami nałożonymi na dekorację ramową, z którą łączy się w strefie głowic. Okna zamknięte półkoliście, umieszczone w górnej części ścian, mają profilowane opaski z prostokątnymi uszakami.

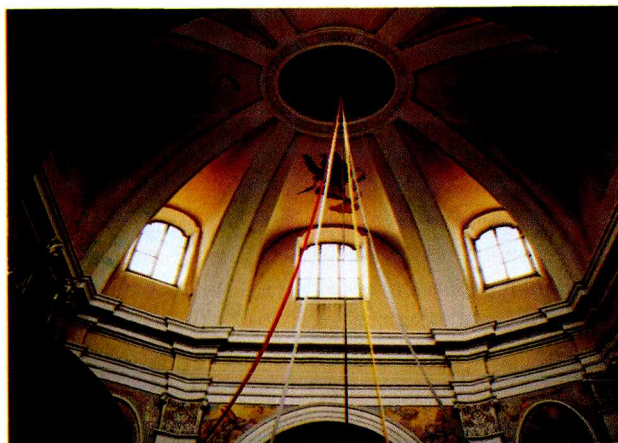
Elewacje naw bocznych korpusu są rozczłonkowane pilastrami parzystymi. Środkowe szersze przęsło dodatkowo otrzymało dekorację ramową. Wysoko umieszco-

⁶ Stanisław Kowalski [8, s. 258] podaje, że powstał on na miejscu wcześniejszego.

Ryc. 10. Wschowa. Kościół św. Stanisława, rzut [3]
i schemat sklepienia

Fig. 10. Wschowa. The Church of St. Stanisław, plan [3]
and diagram of the vault

Ryc. 11. Sklepienie nawy
Fig. 11. Vaulting of the nave

ne okna mają profilowane opaski – jak w prezbiterium. Ponad dachami naw bocznych korpusu są widoczne trójbocznie załamane ściany nawy głównej. Pilastry o skrom-

Ryc. 12. Widok od północnego wschodu
Fig. 12. View from the north-east

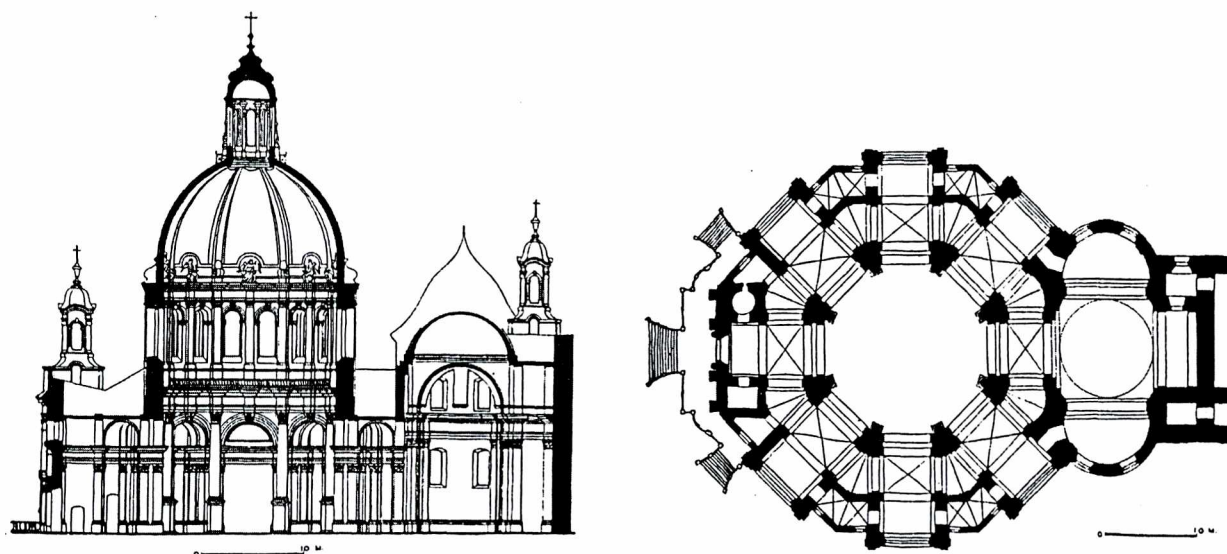
nych formach i dekoracja ramowa rozdzielają trzy okna. Nawa główna jest nakryta dachem dwuspadowym, opartym o wysokie ściany szczytowe.

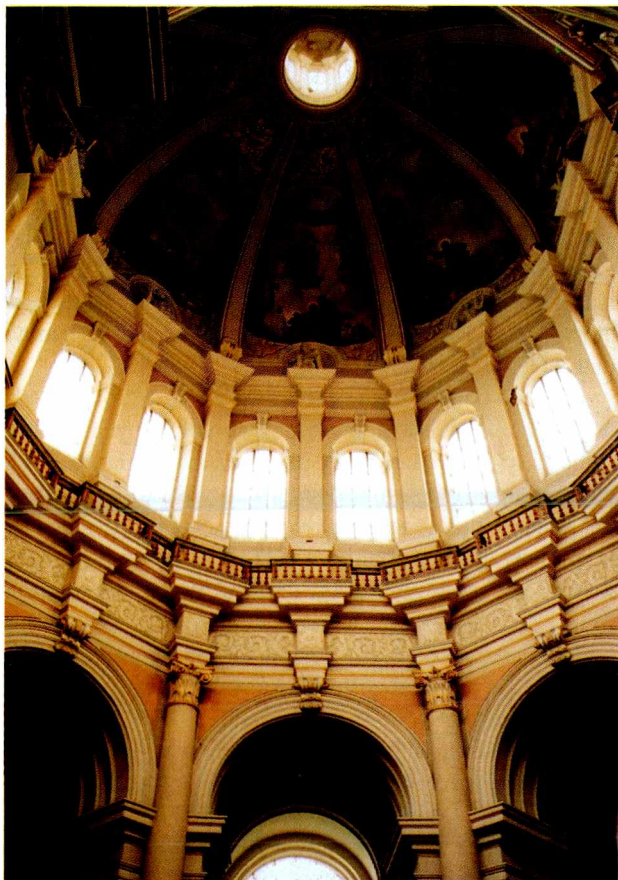
2.5. Gostyń – kościół ks. ks. filipinów (kopuła 1726–1728)

Kościół w Gostyniu został zaprojektowany w pracowni Baltazara Longheny w 1676 r. [1]. Jego budowę prowadzili członkowie rodziny Catenezzich z przerwami w latach 1676

–1726 [3], [11], [13]. Do wzniesienia kopuły i wykończenia kościoła zaproszono Pompea Ferrariego, który pracował przy nim w latach 1726–1731.

Ryc. 13. Gostyń. Kościół ks. ks. filipinów, rzut i przekrój [4]
Fig. 13. Gostyń. The Church of the Philippine Fathers, plan and cross-section [4]

Ryc. 14. Fragment wnętrza części centralnej
Fig. 14. Fragment of the interior of the central part

Kościół filipinów jest budowlą centralną na planie ośmioboku o rozpiętości 35,16 m, z częścią prezbiterialną po stronie wschodniej i kryptą pod całym obiektem. Głównym wnętrzem budowli jest przestrzeń centralna na planie ośmioboku, przekryta sklepieniem klasztorne, określanym jako kopuła wieloboczna (ryc. 13–15). Arkadowe przejścia oparte na ośmiu wielobocznych filarach prowadzą do nawy okrężnej (obejścia) i zewnętrznych prostokątnych kaplic połączonych niewielkimi wnętrzami. Część wschodnia składa się z kwadratowego prezbiterium przekrytego kopułą na żagielkach, prostokątnej absydy ołtarzowej oraz półkolistych absyd bocznych.

Wnętrze otrzymało bogatą oprawę architektoniczną i malarską. Część centralna jest wsparta na filarach ujętych w kompozytowe pilastry, z belkowaniem pełniącym funkcją imposty dla profilowanej archiwolty. Przed filarami na wysokich postumentach ustawiono kolumny kompozytowe. Wieńczy je belkowanie obiegające całe wnętrze i silnie wysunięte nad kolumnami oraz nad kluczami arkad. Na gzymsie oparto balustradę.

Ośmioboczny bęben został rozczłonkowany szesnastoma pilastrami tokańskimi, między którymi umieszczono wysokie okna zamknięte łukiem półkolistym. Zwieńczeniem bębna jest belkowanie, podobnie jak niżej, silnie wysunięte nad pilastrami.

Do roku 1726 zbudowano kościół wraz z bębem pod kopułę. O wzniesienie kopuły poproszono architekta Pompea Ferrariego i mularza Jana Adama Stiera, z którymi podpisano kontrakt [13]. Analiza kontraktu [7] wykazała,

Ryc. 15. Widok od północy
Fig. 15. View from the north

że Ferrari miał wznieść kopułę *podług abrysu na papierze wydanego*, a nie był jej projektantem, jak dotychczas sądzono [3], [4], [12].

Kopuła, to sklepienie klasztorne na ośmioboku o przekroju ostrołukowym⁷ z latarnią. Jej rozpiętość wynosi 17,58 m, poziom posadowienia – 25 m, wysokość wewnętrzna natomiast – 10,90 m [12]. W miejscu styku tarcz sklepiennych poprowadzono masywne prostokątne gurdy, które u dołu, nad gzymsem tamburu podparto wolutami. Ponieważ tarcz sklepiennych jest osiem, gurdy znajdują się więc tylko ponad pilastrami kolumn stojących w narożach filarów. Pozostałe pilastry zostały zwieńczone stiukowymi rzeźbami.

Konstrukcja kopuły została wykonana z cegieł i wzmocniona wewnątrz trzema obęczami żelaznymi, najpewniej połączonymi z prętami radialnymi poprowadzonymi w grubości żeber [7], [9]. Dodatkowo została wzmocniona obręczą zewnątrz, u podstawy kopuły. Zabezpieczono także wewnętrznym żelaznym pierścieniem mur bębna. Żelazny szkielet sklepienia został wykonany według projektu Longheny [7].

⁷Nie eliptycznym jak podano w *Katalogu Zabytków Sztuki* [6].

2.6. Łądz – kościół pocysterski NMP i św. Mikołaja (1728–1735)

Powstanie pierwszego klasztoru cysterskiego w Łądzie jest datowane na około 1175 r. [6]. Kościół wzniesiono na przełomie XII i XIII w. Przebudowę podjęto z inicjatywy opata Jana Zapolskiego w latach 1651–1689. Uczestniczyło w niej kilku architektów: Tomasz Poncino (1651–1652), Jerzy Catenazzi (1679–1680, 1682–1685), Jan Koński (1681) i Józef Bellotti z Warszawy (od 1681).

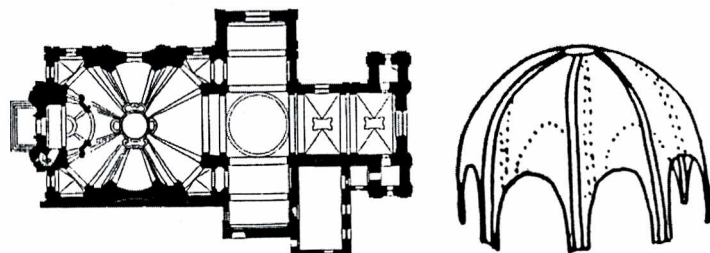
W pierwszym etapie barokowej przebudowy (1651–1689) wzniesiono prostokątne dwuprzęsłowe prezbiterium i długi transept, najpewniej z wykorzystaniem średniowiecznych murów (ryc. 16–18). Przy wschodniej części prezbiterium ustawiono dwie graniaste wieże. Przekrycie tworzyły sklepienia kolebkowe, w prezbiterium z lunetami, podzielone na przęsła gurtami spływającymi na pilastry. W dwuprzęsłowym prezbiterium zastosowano parzyste gurtury i pilastry. Na skrzyżowaniu założono ok. 1710 r. przypłaszczoną kopułę na żagielkach.

W latach 1728–1735 na miejscu dawnego korpusu wybudowano nową nawę według projektu Ferrariego (ryc. 16–18). Miała ona zupełnie inny charakter. Na powierzchni, którą mógł zająć trójnawowy korpus architekt zaprojektował wewnątrz jednoprzestrzenną. Na zewnątrz ma ono plan prostokąta zbliżonego do kwadratu, wewnątrz – plan ośmioboku z narożnymi aneksami, o rozpiętości po osiach $19,5 \times 21,5 \text{ m}^8$.

Konstrukcja nawy nie jest jednorodna. Przekrywając ją wysoka kopuła wieloboczna o dużej średnicy wymagała mocnego podparcia. Od północy i południa wzniesiono grube mury, wklęsłe w partii środkowej we wnętrzu i na zewnątrz. W miejscu najgrubszym stanowią one główne elementy podpierające kopułę, z której spływają po cztery pary gurtów. Pozostałe cztery gurtury podparto filarami przy fasadzie zachodniej oraz zdecydowanie mniejszymi, wydłużonymi filarami skrzyżowania. Aneksy zachodnie otrzymały cienkie mury.

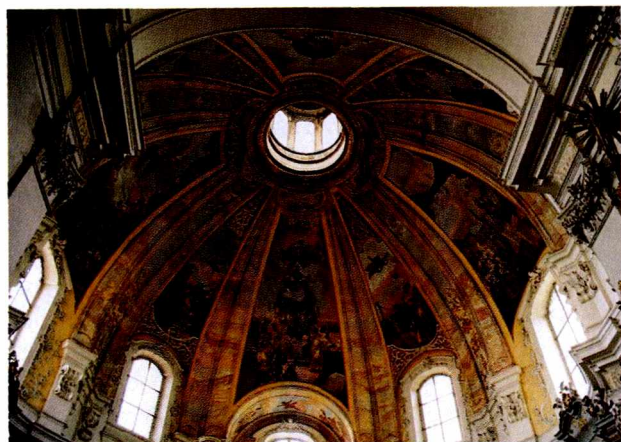
Po wschodniej stronie nawa otwiera się szeroką arkadą na skrzyżowanie. Łęk opiera się na wydłużonych filarach z pilastrami, z wysuniętymi belkowaniem i gzymsem, będącym jednocześnie gzymsem impostowym. Po obu stronach znajdują się niższe arkady, kluczem sięgające poniżej wymienionego gzymsu, który okrąża cały ośmiobok. Arkady te prowadzą, poprzez aneksy narożne, do ramion transeptu. Przekrycia aneksów o powierzchni nieco większej niż trójkąt stanowi odpowiednio dobrany fragment sklepienia klasztorowego. Dwa pozostałe aneksy po stronie zachodniej mają we wnętrzu tylko blendy arkadowe.

Ściany kościoła północna i południowa – między aneksami są najpierw wygięte ku środkowi wnętrza, a potem

Ryc. 16. Łądz. Kościół NMP i św. Mikołaja, rzut [4] i schemat sklepienia

Fig. 16. Łądz. The Church of the Holy Virgin Mary and St. Nicholas, plan [4] and diagram of the vault

Ryc. 17. Wnętrze kopuły
Fig. 17. Interior of the dome

Ryc. 18. Widok od północy
Fig. 18. View from the north

⁸ A. Kuztelski [10, s. 142] uważa, że podstawą kompozycji rzutu wnętrza były trzy przecinające się elipsy, ustawione poprzecznie do osi kościoła.

wklęsłe na osi. Zastosowane tu pilastry są ustawione pod kątem oraz załamane.

Ponad załamanym, wysuniętym gzymsem wznosi się wysoka ośmioboczna kopuła. Jej główny kształt tworzą szerokie profilowane gurtu oparte na wysokich cokołach. Między gurtami rozpięto wypukłe tarcze sklepienne, dochodzące do okien, zajmujących dolną przestrzeń między gurtami. Okna są na zmianę wysokie, spoczywające na gzymisie i niższe – ustawione na ściankach parapetowych. Konstrukcję kopuły można określić jako korytkową. W górnej części znajduje się duży okrągły otwór, ponad którym wznosi się latarnia. Głowice pilastrów, belkowanie, postumenty gurtów oraz obramienia okienne otrzymały bogatą dekorację architektoniczno-rzeźbiarską. Tarcze sklepienne pokrywają malowidła wykonane latach 1730–1732 przez Jerzego Wilhelma Neunhertza z Wrocławia [10]. Przedstawiają one *Zwycięstwo Kościoła* i sceny z życia świętych: Bernarda, Grzegorza, Hieronima, Bonawentury, Tomasza z Akwinu, Augusta i Ambrożego.

Elewacje nawy są znacznie wyższe niż wynikałoby to z wysokości wnętrza kościoła. Tym ostatnim odpowiadają jedynie ściany narożnych aneksów. Pozostałe są o około $\frac{1}{3}$ wyższe, kryjąc dolną część kopuły. Zróżnicowanie wysokości ścian doprowadziło do wyraźnego wydzielenia ścian szczytowych z trzech stron (z czwartej jest transept), nadając bryle nawy układ krzyża greckiego, wpisanego w niższy kwadrat i przekrytego kopułą.

Elewacja zachodnia jest wysunięta ryzalitowo. Jej środkowa część, wklęsła, otrzymała obramienia z potężnych pilastrów toskańskich na wysokich cokołach, ustawionych

skośnie wokół występów ryzalitu. Na osi elewacji, w części wklęsłej, znajduje się portal, a ponad nim duże prostokątne okno o łuku koszowym. W półkolistym zwieńczeniu jest okrągły medalion.

Po bokach zachodniej ściany szczytowej znajdują się niskie elewacje narożnych aneksów, ze zdwojonymi pilastrami toskańskimi na narożach. Ponad dwupołaciowym daszkiem, w głębi, jest widoczne wysokie okno o łuku odcinkowym, zwieńczone półkoliście wygiętym gzymsem. Okno to znajduje się pomiędzy ścianami szczytowymi i oświetla kopułę.

Północna ściana szczytowa, wklęsła w części środkowej, ujęta została po bokach w pilastry wysunięte linią łamaną ku przodowi. Układ kompozycyjny pilastrów jest odmienny od zachodniego, ale forma i wysokość do poziomu gzymisu są identyczne. Analogiczne jest także duże okno w górnej części ściany⁹. Ponad gzymsem jest wklęsłe zwieńczenie, z centralnie umieszczoną owalną powierzchnią, zakończoną półkolistym profilowanym gzymsem. Po bokach podpierają je elementy naczółka o formie ćwiartek koła, z lekkim spływem przy gzymisie.

Ponad linią gzymisów ścian szczytowych wznosi się ośmioboczna kopuła z latarnią. Szczyty z kopułą są połączone dachami dwuspadowymi, tworzącymi plan krzyża. Latarnia ma plan ośmioboku z filarkami narożnymi ozdobionymi pilastrami, między którymi znajdują się wysokie okna zamknięte łukiem pełnym. Belkowanie i gzyms niosą dwupoziomowy hełm, pod którym kryje się kopułka.

⁹ Jest to większe okno kopuły.

2.7. Osieczna – kościół św. Walentego 1729–1733 (konsekracja 1742)

Kościół w Osiecznej został wzniesiony dla zakonu reformatów, sprowadzonych w 1622 r. przez Adama Olbrachta Przyjemskiego, późniejszego kasztelana gnieźnieńskiego i jego żonę Annę Konstancję z Grudzińskich [6]. Przy kaplicy św. Walentego wybudowano najpierw budynki drewniane, a w latach 1680–1682 – klasztor murowany. Po południowej stronie klasztoru w latach 1720–1733 wzniesiono kościół według projektu Ferrariego, we współpracy z bratem – laikiem Mateuszem Osieckim¹⁰.

Kościół ma plan wydłużonego prostokąta, w którego obrębie znajduje się nawa, prostokątne prezbiterium o tej samej szerokości i nieco węższe wnętrze od wschodu, oddzielone ścianą, mieszczące w przyziemiu zakrystię z dwoma bocznymi aneksami, a na piętrze chór zakonny. Kościół nie ma wieży, tylko sygnaturkę (ryc. 19–21).

Prostokątna nawa otrzymała zaokrąglone narożniki, aby wewnątrz nadać układ podłużno-centralny. Przekrycie wnętrza tworzy kolebka z lunetami, która przy krótszych bokach, z zaokrąglonymi narożnikami, przechodzi w powierzchnię sferyczną z lunetą. Części sferyczne zostały podkreślone potrójnymi gurtami, rozchodzącymi się wachlarzowo ku dołowi sklepienia. Kolebka ma gurtu prowadzone na obrzeżu lunet. W dolnej części sklepienia gurtu, podparte cokołami, spływają na pilastry. W górnej

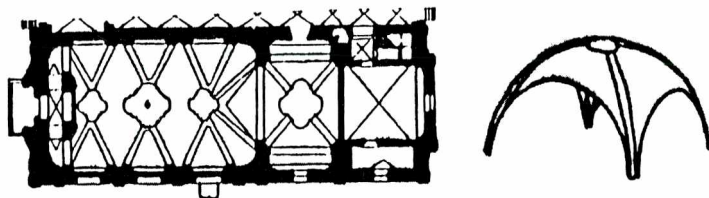
strefie sklepienia znajdują się trzy powierzchnie otoczone profilowanym obramieniem stiukowym o kształcie czteroliścia.

W podłużnych ścianach nawy znajdują się po trzy nisze zamknięte półkoliście. Ich boczne obramienie tworzą skośne i wklęsłe pilastry, na których oparto wklęsłe archiwolty. Na tle tych nisz ustawiono ołtarze boczne. Przestrzeń między niszami zajmują podwójne pilastry kompozytowe, połączone wspólnym belkowaniem. Pary pilastrów łączy architrav, z prostokątnym wyłamaniem ku górze w środkowej części. Dość wysokie okna zamknięte łukiem odcinkowym wypełniają przestrzeń pod lunetami.

Półfilary tęczowe zostały ujęte w pilastry kompozytowe z belkowaniem i wysuniętym gzymsem, które łączą je po linii półkola z pilastrami przy niszach ścian podłużnych. Po stronie prezbiterium pilastry ściany tęczowej ustawiono skośnie, odpowiednio do linii gurtów. Półkolista arkada tęczowa ma odpowiednik w arkadzie niszy ołtarzowej. Dwie boczne arkady wydzielają z prezbiterium część centralną przekrytą sklepieniem żagielkowym z szerokimi gurtami i czterolistną powierzchnią u góry. Krótkie przesła boczne prezbiterium mają zaokrąglone narożniki z wklęsłymi pilastrami, podtrzymującymi wklęsłe łuki. Czterolistne powierzchnie na sklepieniach zostały około połowy XVIII w. pokryte polichromią.

Zakrystia została przekryta sklepieniem krzyżowym, chór zakonny natomiast – żagielkowym.

¹⁰ Wg Dalbora [3, s. 132] Ferrari rozpoczął budowę po 1729 r.

Ryc. 19. Osieczna. Kościół św. Walentego, rzut [6] i schemat sklepienia

Fig. 19. Osieczna. The Church of St. Valentine, plan and diagram of the vault

Ryc. 20. Sklepienie prezbiterium
Fig. 20. Presbytery vault

Ryc. 21. Widok od południowego wschodu
Fig. 21. View from the south-east

Z zewnątrz kościół tworzy prostokątną bryłę nakrytą dachem dwuspadowym opartym o szczyty, z sygnaturką ponad ścianą tęczową. Elewacje podłużne zostały rozczłonkowane pilastrami tokańskimi i wysoko umieszczonymi oknami. Przy narożach i w miejscu ściany tęczowej znajdują się po dwa pilastry.

Fasada zachodnia została ujęta w podwójne pilastry kompozytowe na wysokich cokołach, o wysokości odpowiadającej pilastrów ścian bocznych. Gzyms nad pilastrami przechodzi ku środkowi ściany, w partii centralnej załamuje się ku górze i zostaje zamknięty formą odcinkową. W części środkowej elewacji został wysunięty dwupoziomowy ryzalit wypukło-wklęsły, ujęty w dwa poziomy pilastrów kompozytowych, zwieńczonych przerwany naczółkiem. W nim umieszczono portal i okno.

2.8. Leszno – kościół parafialny św. Mikołaja 1682 (1687?)–1737

Kościół barokowy powstał na miejscu wcześniejszego, według projektu Jana Catenaziego [6]. W roku 1695 był ukończony, oprócz prezbiterium pozostawionego w stanie surowym oraz wież. W latach 1725–1737 ukończono prezbiterium, prawdopodobnie otynkowano ściany.

Nad prezbiterium założono przyplaszczoną kopułę na żagielkach o bogatej dekoracji stiukowej. Zdaniem Dalbora [3] kopuła zaprojektował Ferrari. Nie przedstawił na to przekonujących dowodów. Forma dekoracji zdecydowa-

Szczyt zachodni – to wysoka ściana prostokątna ujęta w pilastry, zwieńczone belkowaniem z gzymsem kolisto wygiętym ku górze w partii środkowej. Równocześnie architrav został wygięty ku dołowi, pozostawiając w środku owalną powierzchnię w profilowanej oprawie. Umieszczono na niej kartusz z herbami Dołęga Mycielskich i Nałęcz – Karoliny z Małachowskich Mycielskiej i jej męża Józefa – fundatorów kościoła.

Elewacja wschodnia z niewielkim ryzalitem prostokątnym ma dekoracje z pilastrów, szczyt natomiast z pilastrami i spływami, zwieńczony trójkątnym naczółkiem. Sygnaturka o planie wielobocznym składa się z trzech poziomów. Środkowy zajmują wysokie prześwity rozdzielone formami wolutowymi, całość wieńczy hełm baniasty.

nie odbiega od stosowanych przez tego architekta w innych kościołach, co pozwala poddać w wątpliwość twierdzenie Dalbora. Autor ten podał, że kopuła posiada *dwie misterne obręcze*.

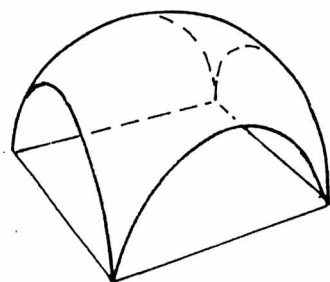
Analizą dekoracji stiukowej w Rydzynie i Lesznie zajął się Andrzej Kuzstelski [10]. Na podstawie *Diariusza biskupa Pawła Sapiehy* ustalili, że stiuki w pałacu w Rydzynie powstały w czasie działalności Józefa S. Bellottiego i jemu są przypisywane. Stiuki w farze w Lesznie zostały także wykonane przez Bellottiego.

3. Analiza sklepień kościołów

W każdym z wybudowanych przez Pompea Ferrariego kościele znajduje się inny rodzaj sklepienia, z których żadne nie jest kopułą na planie koła¹¹ (ryc. 23). Wycinkiem

kopuły, określanym także jako sklepienie sferyczne, jest sklepienie żagielkowe nad prezbiterium w Osiecznej. Jego powierzchnia została podzielona szerokimi gurtami na cztery części. W kościele w Owińskach architekt zastosował sklepienie klasztorne na planie czworoboku, o świętych narożach. Na stykach tarcz sklepiennych znajdują się zdwojone gurty.

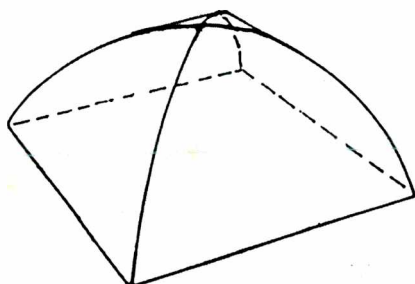
¹¹ Nie uwzględniono kopuły w Gostyniu, ponieważ Ferrari nie był jej projektantem.

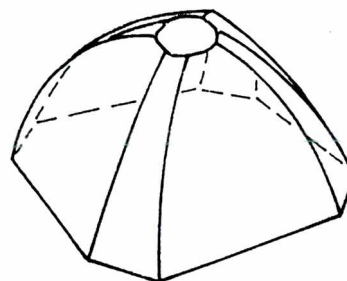
sklepienie żagielkowe
sail vault

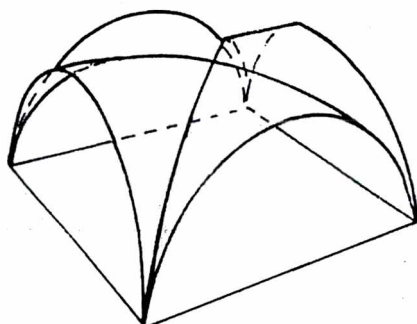
Osieczna

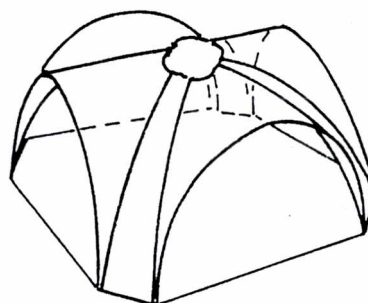
sklepienie klasztorne
cloistered vault

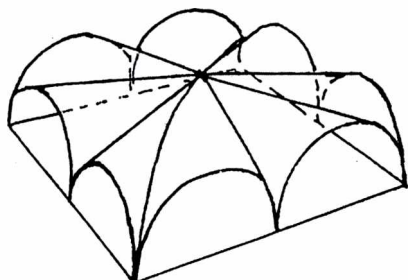
Owińsk

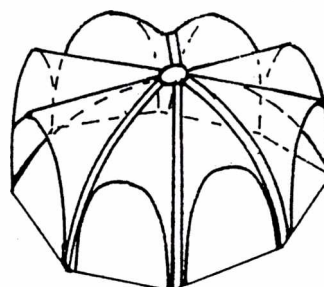
sklepienie krzyżowe
cross vault

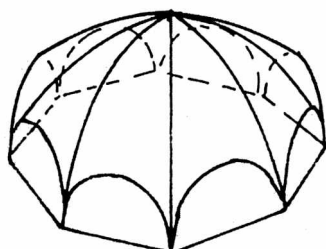
Obrzycko

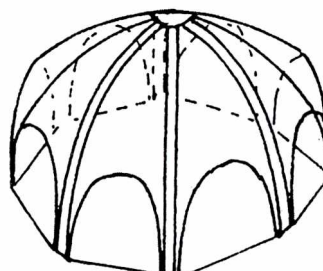
sklepienie ośmiopolowe
octapartite vault

Wschowa

sklepienie korytkowe
double-shelled vault

Łąd

Ryc. 22. Schematy sklepień i odpowiadające im sklepienia Ferrariego

Fig. 22. Diagrams of vaultings and corresponding vaults of Ferrari

Dwa sklepienia stanowią modyfikacje sklepienia krzyżowego. W Obrzycku w sklepieniu krzyżowym w miejscach żeber architekt poprowadził zdwojone gurty, co spowodowało ścięcie narożników. We Wschowej, sklepienie na planie wydłużonego ośmioboku, składa się z ośmiu wycinków kolebek, o osiach ułożonych promieniście. Jest to forma wzorowana na sklepieniu ośmiopółowym, wywodzącym się ze sklepienia krzyżowego.

Najwspanialszą formę otrzymało sklepienie w Łądzie. Wzniesiono je według zasad sklepienia korytkowego, które tworzą płaskie kolebki, biegnące od klucza w dół po linii wypukłej. Przekrój poziomy sklepienia jest wieloliściem i w dolnej części opiera się na dościeniach, czyli pionowych ściankach zakończonych kształtem dostosowanym do kolebki.

Tylko sklepienie klasztorne opiera się na zamkniętym obwodzie murów. Z tego powodu w Owińskach ponad sklepieniem wznosi się latarnia, przez którą wpada światło do wnętrza. Okna umieszczono w ścianach bocznych kościoła. Oparciem dla sklepienia są ściany arkadowe niosące mur i przenoszące parcie ze sklepienia na cztery narożne filary. Dla pewniejszego podparcia i wzmocnienia konstrukcji filary połączono ze ścianami bocznymi arkadami oraz pomostami arkadowymi, usztywnionymi dodatkowo przez empore. Uzyskane efekty można porównać do konstrukcji krzyżowo-kopułowej.

Pozostałe sklepienia są złożone z powierzchni sferycznych lub połączonych wycinków kolebek i wystarczy im podparcie punktowe filarów. Dla zamknięcia przestrzeni wewnętrznej budowli są niezbędne dościenia, w których znajdują się okna¹². Przy sklepieniu krzyżowym i ośmiopółowym okna oświetlają całą powierzchnię sklepienia. Jedynie w Łądzie klucz sklepienia jest znacznie podniesiony w stosunku do okien. Dodatkowo została wprowadzona więc latarnia. W miejscach styku tarcz sklepiennych Ferrari wprowadził gurty, często zdwojone. Stanowią one szkielet sklepienia, po którym siły parcia przenoszone są na filary. Punktowe podparcie sklepienia dało możliwość łatwego kształtowania wnętrza. Architekt nie był uzależniony od kwadratowego zarysu murów, jak uważa Dalbor [3]. Wprost przeciwnie – tworzył nowe układy przestrzenne niezależne od starych konstrukcji, czego najlepszym przy-

¹² Nie jest to ani tambur z oknami, ani ściana boczna wkraczająca w strefę kopuły, jak to określił Dalbor [3].

kładem jest kościół we Wschowej. Stosowanie rzutów w formie kwadratu lub ośmioboku wynikało z chęci nadania obiektowi układu centralnego lub centralno-podłużnego, w kilku wypadkach połączonego z formą krzyża. Układ krzyża z ramionami wychodzącymi z części centralnej dawał możliwość stosowania zasady konstrukcji układów krzyżowo-kopułowych. Zasada ta przedstawiona w opisie kościoła w Owińskach, jest dobrze czytelna także w kościołach w Obrzycku, Wschowej i Lesznie.

Kościół w Lesznie otrzymał nawę środkową o planie ośmioboku zdecydowanie wydłużonego. Sklepienie zostało podzielone na część środkową o formie kolebki z lunetami i części boczne – sferyczne, także z lunetami. Poszczególne części zostały rozdzielone gurtami, spływającymi na filary. Dodatkowe gurty poprowadzono w partiach sferycznych, opierając je również na filarach.

We wnętrzach jednoprzestrzennych w Osiecznej i w Łądzie, gdzie nie występowały filary, wykonano odpowiednie pogrubienie murów w miejscach oparcia gurtów sklepiennych. Niewątpliwie narożne aneksy w Łądzie i boczne przestrzenie przekryte kolebkami w Osiecznej stanowią dodatkowe wzmocnienie konstrukcji budowli i przeciwdziałanie parciu sklepienia.

Jest znamienne, że omawiane sklepienia są na zewnątrz widoczne tylko częściowo lub wcale. Pomimo, jak się wydaje, dobrego podparcia sklepień poniżej ich posadowienia Ferrari zabezpieczył je dodatkowo w ich dolnej przestrzeni, jak w sklepieniu w Owińskach lub powyżej poziomu związanego z dościeniami, jak w Łądzie. Powstała w ten sposób dość masywna konstrukcja, która znacznie różni się od takich kopuł, jak np. wzniesiona w Gostyniu. Podobne rozwiązania zastosował Francesco Borromini w rzymskich kościołach S. Carlo alle Quattro Fontane (1638–1642) i S. Ivo della Sapienza (1642–1650) [2], [12] i Gianlorenco Bernini w kościele S. Andrea al Quirinale (1658–1670) [12].

Zgodnie z ideą baroku Pompeo Ferrari starał się tworzyć wnętrza o spójnej kompozycji. Gurty sklepienne, stanowiące szkielet konstrukcyjny, stały się jednocześnie ważnym elementem kompozycji wnętrza. Spływają one na odpowiednio rozmieszczone pilastry i wspólnie tworzą rozczłonkowanie architektoniczne. Belkowanie wieńczące ściany jest wysunięte nad pilastrami i podkreśla miejsce posadowienia sklepienia. Dościenia znajdujące się powyżej belkowania jesteśmy skłonni zaliczyć do sklepienia, a jego układ określić jako kopułę.

4. Zakończenie

W planach kościołów Pompea Ferrariego przeważa połączenie układu kwadratu lub prostokąta z krzyżem greckim. Centralna część przekryta została sklepieniem. Architekt odświeżył znane konstrukcje sklepień, wzbogacił je nowymi elementami, jakimi były gurty, podziały ramowe, freski. Konstrukcja sklepień spoczywa na filarach połączonych arkadami i wzmocnionych elementami układu krzyżowego. We wnętrzach występują pilastry pojedyncze, podwójne, zdwojone, załamane, wklęsłe. Wieńczy je wysunięte belkowanie, ponad

którym biegną szerokie gurty sklepień. Niezależnie od typu sklepienia, we wszystkich Ferrari zastosował gurty, stanowiące ważny element konstrukcyjny i kompozycyjny. Układ gurtów i pilastrów wprowadza charakterystyczną dla niego artykulację wertykalną. Kościoły są dobrze oświetlone dzięki oknom usytuowanym pod sklepieniami, w dościeniach. Wnętrza są utrzymane w jasnej tonacji, nieprzeładowane polichromią; wprowadzają pogodny nastrój. Potęgują go lekkie załamania i zafalowania ścian oraz belkowań.

Bibliografia

- [1] Bassi E. Kowalczyk J., *Dzieło B. Longheny w Polsce, kościoł Filipinów w Gostyniu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XXIII/78, s. 3–38.
- [2] Czapska A., *Architekci włoscy okresu manieryzmu i baroku*, Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa 1986.
- [3] Dalbor W., *Pompeo Ferrari 1660–1736. Działalność architektoniczna w Polsce*, Warszawa 1938.
- [4] Dmochowski Z., *Dzieła architektury w Polsce*, Londyn 1956.
- [5] Heinle E., Schlaich J., *Kuppeln, aller Zeiten, aller Kulturen*, Stuttgart 1996.
- [6] *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, z. 3, 4, 12, 20, 22, 23, Warszawa 1960–1977.
- [7] Kowal E.A., *Kopuła kościoła w Gostyniu*, Praca doktorska, Wrocław 1999, mps dostępny w Bibliotece Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.
- [8] Kowalski S., *Zabytki Środkowego Nadodrza*, Zielona Góra 1976.
- [9] Kozaczewska-Golasz H., Kowal E.A., *Od średniowiecznych kotew do szkieletu żelaznego w barokowych kopulach*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XLIV/99, z. 3, s. 105–112.
- [10] Kuzstelski A., *Twórczość Pompeo Ferrariego. Rewizja stanu badań i nowe ustalenia*, [w:] Sztuka I poł. XVIII wieku, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Rzeszów 1978 r., Warszawa 1981.
- [11] Linette E., *Jan Catenazzi – architekt i jego dzieło w Wielkopolsce*, Warszawa–Poznań 1973.
- [12] Linette E., *Konserwacja kopuły kościoła Filipinów w Gostyniu*, [w:] Biuletyn Informacyjny PKZ, nr 22, Warszawa 1972.
- [13] Pajzderski N., *Sprawozdanie Komisji ds. Badania Historii Sztuki w Polsce*, t. VIII, Kraków 1907.
- [14] Pevsner N., *Historia architektury europejskiej*, Warszawa 1976.

Vaults of the Pompeo Ferrari church

The Italian architect, Pompeo Ferrari, built six churches and three chapels in Wielkopolska, a province of Poland. He tried to give the sacral buildings a central or central-longitudinal plan which he covered with various vaultings, generally depicted as domes. A description of these vaults in hitherto existing literature is not very precise and the aim of this paper is to present them from the geometrical and constructional point of view, as well as against the background of the building's architecture.

To cover the central parts of the churches Ferrari applied the following vaults: sail, cloistered, octapartite and double-shelled. He renewed coverings known from ancient times or the Middle

Ages by introducing buttresses, frame divisions and wall-paintings. Buttresses were construction elements which conveyed the pressure on to the pillars and cross vaults aiding them. Buttresses were also an important composition element of the interior. They “flowed” onto the pilasters with which they formed a vertical articulation.

The churches are well illuminated due to windows located high under the vaultings. The interiors are painted in light colours, not overloaded with polychromy, introducing a serene atmosphere. This is intensified by delicate inflections and undulations of the walls and entablatures.

